

становлення нації політичної (французької чи канадської), українська нація має модернізуватися у націю політичну. Завдання нелегке, але можливе і необхідне.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Курас І. Ф. Етнополітика: Історія і сучасність / І. Ф. Курас. – К.: УСПП, 1999. – 352 с.; Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи / Ю. І. Римаренко. – К.: Юрінком, 1995. – 272 с.; Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики: навч. посібник / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К.: МАУП, 2002. – 200 с.
2. Антонюк О. Діаспори в Росії та Україні. Формування правової бази співробітництва / О. Антонюк // Віче. – 2000. - № 8; Євтух В. Якою повинна бути етнополітика української держави? / В. Євтух // Віче. – 1992. - № 8; Котигоренко В. Етнополітика в Україні: загальне та регіональне як об'єкт і предмет наукового пізнання / В. Котигоренко // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – К., 2010. – Вип. 40 (№ 10). – С. 429-441; Майборода О. Етнонаціональна політика і перспективи етносоціального розвитку в Україні / О. Майборода // Сучасність – 1995. - № 12; Рафальський О. О. Поняття «національна меншина» в етнополітичному дослідженні / О. О. Рафальський // Наукові записки ІІІЕНД. – 1999. – Вип. 8. – С. 176-183; Римаренко Ю. І. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду / Ю. І. Римаренко. – К., 2000. – 516 с.
3. Про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради України від 16 липня 1990 р. № 55-Х11 // Відомості Верховної Ради України (далі – ВВР України). – 1990. – № 31. – Ст. 429.
4. Обращение к гражданам Украины всех национальностей // Правда Украины. – 1991. – 31 августа.
5. Декларація прав національностей України: Декларація Верховної Ради України від 1 листопада 1991 р. №1771-ХІІ // ВВР України. – 1991. – № 53. – Ст. 799.
6. Концепція державної і етнонаціональної політики України. Проект // Архів Ком-ту ВР. – 2002.
7. Кримські татари – проблеми і турботи // Голос України. – 2000. – 26 листопада.
8. Проект Закону України «Про концепцію державної етнонаціональної політики України» // Міжнародні відносини та національні меншини України: Стан, перспективи. – К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2004. – 384 с.
9. Стратегія етнонаціональної політики України // Урядовий кур'єр. – 2000. – 3 серпня.

SUMMARY

The article describes the development of ethno-national strategy of independent Ukraine, analyzed political and legal documents in the period of Ukraine's independence.

В.М.АНДРЕЄВ

УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-УНІВЕРСАЛ ВІКТОР ПЕТРОВ НА ТЛІ РАДЯНСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: МОСКВА 1949-1956 рр.

Віктор Платонович Петров (псевдоніми – В. Домонтович, В. Бер, В. Плят та ін.; 22(10).10.1894–08.06.1969) – видатний представник української гуманітарної думки ХХ ст. – літературознавець, філолог, фольклорист, етнограф, історик, археолог, філософ і талановитий письменник. Майже все життя, починаючи з 1919 р., не рахуючи перерву 1942–1956 рр. (1942-1949 рр. – період розвідницької діяльності на окупованих нацистами територіях та в західних зонах окупації Німеччини та 1950–1956 рр. – робота в московському Інституті історії матеріальної культури АН СРСР (далі – ІМК АН СРСР)), В. Петров був пов'язаний із українською академічною наукою. Утім, визнаний у 1920–1940-ті рр. як науковець та письменник, В. Петров, в силу різних життєвих колізій і обставин, був благополучно і надовго “вилучений” з інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його багатогранна літературна, філософська та наукова спадщина забута. В останні два десятиліття контроверсійні життя й творчість Віктора Петрова привертають все більше уваги дослідників [1-4 та ін.]. Натомість наукова спадщина вченого-універсала вивчена фрагментарно, в тому числі його внесок в розвиток вітчизняної археології – розробку теоретичних та

методологічних засад археологічної науки, вдосконалення методик польових досліджень, вивчення окремих проблем скіфології, трипільської культури, ранньослов'янського етногенезу, його роль як організатора радянської археологічної науки тощо.

На сьогодні маловідомим залишається період перебування вченого в Москві на напівлегальному положенні після припинення розвідницької діяльності у Німеччині та повернення його до археології. В даному дослідженні на основі широкого кола джерел, деякі з яких введено до наукового обігу вперше, висвітлено так званий «московський період» біографії В.Петрова (1949-1956 рр.), реконструйовано специфічні умови життя та роботи, наукові контакти з московськими та київськими археологами, участь в археологічних експедиціях та наукових проектах, проаналізовано окремі тематичні напрями наукових досліджень В.Петрова, археолога.

Де перебував вчений від 18 квітня 1949-го – таємничого «зникнення» професора Українського вільного університету з квартири в Мюнхені до січня 1950 р. точно невідомо. Його перший лист з Москви до Києва до коханої жінки С. Зерової (удова М. Зерова) датується 29 січня 1950 р. Листування поновлюється лише у вересні. Дізнаємося, що В. Петров відвідував Київ, опрацьовував наукову літературу [5, арк. 11 зв., 26].

Влітку 1950 р. В. Петров прийшов в ПМК АН СРСР (нині – Інститут археології РАН) у Москві і надав посвідчення про повернення з відрадження з-за кордону у справах Зовнішторгу [6; 7, с. 411]. В листуванні В. Петрова з С. Зеровою в вересні-жовтні висвітлено процес оформлення в штат інституту, яке остаточно відбулося 15 жовтня. Його, визнаного вченого, прийнято на посаду лише молодшого наукового співробітника. Справа в тому, що після нібито переходу на бік ворога, В. Петрова позбавили всіх наукових звань, а документи, що підтверджували кваліфікацію, були втрачені під час війни.

В інституті В. Петров був зарахований до сектору слов'яно-руської археології, який було створено з ініціативи Б. Рибаківа шляхом об'єднання секторів давньоруської археології (керівник – М. Воронін) та слов'янського етногенезу (керівник – П. Третьяков). Тут він потоваришував із молодшим колегою-археологом Г. Федоровим, який згодом став відомим ученим і письменником, його дружиною кінорежисеркою М. Рошаль-Строевою (після заміжжя – Рошаль-Федорова) та її родиною.

У московський період учений, як і раніше, багато працював – по 11–12 годин на добу, навіть у святкові дні. Роботу починав о п'ятій ранку, сидючи за друкарською машинкою або лежачи на дивані з книжками. Активно В. Петров відвідував московські бібліотеки [5, арк. 79, 82]. Проте, літньому науковцю вже важко було підтримувати такий напружений темп та великі обсяги роботи, в нього починали боліти очі та права рука, розвинулася хвороба шлунку. В інституті він зазвичай з'являвся двічі на тиждень, виступав з доповідями, звітував про виконану роботу. Основним напрямком його інститутської наукової праці було написання узагальнюючої монографії про підсічне землеробство. Цю тему він започаткував ще у 1930-х рр. і уже вкотре переробляв текст. Для роботи над книгою обсягом до двадцяти друкованих аркушів В. Петрову надали п'ять років, термін спливав у грудні 1955 р. [9, арк. 84–85]. Але остаточний термін завершення монографії ще неодноразово відкладався. 11 липня 1955 р. він виголосив звітну доповідь на засіданні сектору в ПМК АН СРСР. Виступ пройшов добре [9, арк. 114–114 зв.]. Провідний спеціаліст у галузі слов'яно-руської археології та історії П. Третьяков високо оцінив цю працю вченого. Він вважав, що робота В. Петрова уявляє собою майже вичерпне зведення та висвітлення даних про підсічне землеробство, переважно, Східної Європи. На авторитетну думку дослідника, нічого подібного ані в вітчизняній, ані в іноземній науці досі не було [10, с. 335]. Однак монографія «Підсічне землеробство» вийде друком лише 1968 р. в Києві [11].

В Москві у Віктора Платоновича знову з'явилася можливість продовжити свій довоєнний науковий проект видання корпусу археологічних матеріалів культури полів поховань. Певні перспективи реалізації проекту В.Петров мав за сприяння окупаційної влади 1942-1943 рр. [12]. Після Другої світової війни в СРСР поживаються інтерес археологів до цієї культури. Німеччина зазнала поразки у війні й тепер настав час переглянути «расову теорію» та погляди «фашистських науковців» на культуру полів поховань. Зарубинецькій та черняхівській культурам відводилося особливе місце в етногенезі слов'ян. В. Петров звернувся до директора Інституту слов'янознавства АН СРСР П. Третьякова й до одного з найавторитетніших в ті часи в СРСР вчених, також спеціаліста в галузі слов'яно-руської археології та історії Б. Рибаківа (тоді був членкором АН СРСР, займав впливові

посади в Московському державному університеті – декан історичного факультету, проректор, завідувач кафедри вітчизняної історії періоду феодалізму, а з 1956 р. – директор Інститута археології АН СРСР тощо).

Так В. Петров відновив роботу над своїм давнім проектом. Тепер участь у підготовці матеріалів повинні були взяти археологи з Києва (Д. Березовець, В. Богусевич, М. Брайчевський, А. Брайчевська, В. Довженок, Н. Лінка, Є. Махно, І. Самойловський), Москви (А. Амброз, Ю. Кухаренко, Е. Симонович, П. Третьяков, Г. Федоров), Кишинєва (Е. Рикман), Смоленська (Є. Шмідт) та ін. В. Петров фактично виконував функцію координатора проекту, був з'єднуючою ланкою між Москвою та Києвом. Видання передбачалося зробити в рамках збірника «Материалы и исследования по археологии СССР» (МИА). Планувалося підсумувати весь відомий на той час зарубинецький та черняхівський археологічний матеріал – старий та новий. Так, з цього приводу В. Петров писав своєму молодшому товаришу, визначному українському археологу та історику М. Брайчевському: «Позволю себе напомним, что Вы Михаил Юлианович, обещали для первого тома незамедлительно дать статью о Пастырском, карту памятников типа Луки Райковецкой, Пастырского. Борис Александрович (Рыбаков – В.А.), называя имена авторов, которым надлежит предложить для первого тома написание общей вступительной статьи (так сказать: некоторые общие, принципиальные соображения по поводу памятников культуры полей погребений), назвал трех лиц: Вас, П.Н. Третьякова и меня...» [13]. Проте, робота йшла дуже повільно, вчений намагався активізувати роботу колег та залучити нових авторів [14].

Робота над проектом затягнулася на кілька років й том присвячений зарубинецькій культурі побачив світ 1959-го, а черняхівській – 1960 р. і т. д. Публікація археологічних джерел та досліджень мала велике значення для вирішення багатьох питань ранньослов'янського етногенезу. Правда, ім'я В. Петрова серед авторів чи редакторів цього проекту вже не згадується.

Кожного року наприкінці зими В. Петров брав відрядження в інституті до Києва на один-два місяці, яке використовував для роботи з музейними та бібліотечними фондами, працював в архіві Інституту археології АН УРСР (далі – ІА АН УРСР). Влітку 1951 р. учений відмовився від своїх планів участі в розкопках на Нижньому Дніпрі через невизначеність організаційних моментів (московський ПМК та київський ІА до останнього не могли домовитись про терміни та фінансування експедиції), а також через стан здоров'я (для нормального травлення йому був постійно потрібний штучний шлунковий сік). Замість цього – попрацював в Москві з археологічними колекціями з попередніх розкопок, а також взяв відпустку за власний рахунок і відвідав Київ. З липня до вересня В. Петров перебував у Києві гостюючи в С. Зерової [5, арк. 50]. Влітку 1952 р. він знов приїхав більш ніж на два місяці (кінець червня – початок вересня) [8, арк. 23, 25–25 зв.].

В. Петров своїй археологічній експедиції не мав і тому із задоволенням брав участь в польових дослідженнях на запрошення своїх колег. Це також давало можливість відвідувати Україну, зустрічатися та спілкуватися з українськими науковцями, бути в курсі наукових подій. До своєї першої післявоєнної експедиції він збирався довго та з неабияким ентузіазмом. «Но что такое археолог без раскопок!» – захоплено писав він С. Зеровій [8, арк. 65–65 зв.].

Отже, у 1953 р. Віктор Платонович брав участь у роботі Скіфської степової експедиції ПМК АН СРСР, що досліджувала пам'ятки скіфського часу на півдні України [15; 16]. На початку липня він «вирушив на південь», але не дивно, що шлях його пролягав через Київ. Тут він повинен був очікувати телеграму з вказівкою місця проведення експедиції (Кам'янка-Дніпровська Запорізької або Гаврилівка Херсонської області). За кілька тижнів В. Петров приєднався до загону експедиції у Великій Знам'янці. Більше місяця він насолоджувався сонцем, водами Дніпра, абрикосами, здоровим харчуванням, про що згодом не одноразово згадував як «абрикосово-арбузний рай» [9, арк. 10–10 зв.].

Дослідження проводилися на території славнозвісного Кам'янського городища (с. Велика Знам'янка Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області). Археологічні роботи очолювала московська дослідниця скіфської та сарматської культур Н. Погребова, яка у відомому академічному виданні «Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры» (КСИИМК) [17, с. 94–97] одною з перших «засвітила» Віктора Петрова як радянського розвідника і розкрила його місцеперебування перед Заходом

Так, на початку статті повідомлялося, що співробітник експедиції В.П. Петров виявив у «местной жительницы А. П. Асеевой» три золоті пластини (комплект для поховального ритуалу – накладки на

очі та губи), два глиняні сосуди («мегарська» червонолакова чаша та ліпна лощена чашка корчуватівського типу), три золоті пронизки, та набір скляних різнокольорових бусин. Знайдені В. Петровим предмети були явно не ординарними, особливо це стосується ритуальних накладок на обличчя небіжчика та «мегарської» чаші. За повідомленням селянки речі було знайдено під час видобування глини на її присадибній ділянці, яка примикала до східної частини валу акрополя. Проведені археологами роботи виявили залишки скіфської катакомби з рештками кісток людини та прикрас [17, с. 94].

Надалі з'ясувалося, що знахідки походили з поховання пізньоскіфського часу, яке належало заможній людині з високим соціальним статусом. Найближчі аналогії виявленого комплексу речей науковці знайшли серед інвентря мавзолею Неаполя Скіфського. Таким чином, дослідження поховання з валу Кам'янського акрополя, дозволило зробити висновок про зв'язки населення Нижнього Подніпров'я та Криму, а також про близькість їх побуту та культури у пізньоскіфський час [17, с. 97].

У вересні В. Петров перебрався до с. Гаврилівка Нововоронцовського району Херсонської області, яка здалася йому «глухим кутом» [8, арк. 109а зв.]. Ученого, який продовжував займатися дослідженням зарубинецької та черняхівської культур, найбільше цікавив саме цей час та проблема зміни археологічних культур. Дослідник, розглянувши матеріали розкопок на Знаменівському та Гаврилівському городищах, прийшов до висновку про типологічну близькість культури Нижнього (Знаменка, Гаврилівка, Золота Балка, Любимівка та ін.) та Середнього Подніпров'я (Зарубинці, Корчувате, Пилипенкова гора та ін.). В. Петров проаналізував керамічні комплекси низки пам'яток і прийшов до висновку, що в Середньому та Нижньому Подніпров'ї зарубинецька археологічна культура змінила черняхівську [18; 19].

У 1954 р. В. Петров був запрошений до участі у розкопках начальником Прутсько-Дністровської археологічної експедиції ІМК АН СРСР Г. Федоровим. Експедицію було організовано разом з Молдавською філією ІМК АН СРСР та Артилерійським історичним музеєм Головного артилерійського управління Міністерства оборони СРСР. Роботи проводилися на території Молдавії та Одеської області, в районі середньої та нижньої течії Дністра й нижньої течії р. Прут. До складу експедиції входили: співробітники ІМК Г. Федоров, В. Петров, Т. Равдіна та П. Бирня; представники Молдавської філії Г. Чеботаренко та І. Хинку; співробітник Білгород-Дністровського музею В. Миронов; заступник директора Артилерійського музею, полковник К. Раєвський; заступник директора Музею історії та реконструкції Москви М. Рабинович; група архітекторів під керівництвом Л. Соколова; фотографи та студенти різних московських вишів. Експедиції Г. Федорова взагалі були доволі представницькими та потужними, як за своїм інтелектуальним потенціалом, так і за кількістю робочої сили.

Віктор Платонович очолив Лопатненський загін експедиції. Наукові зацікавлення В. Петрова та Г. Федорова на той час співпадали – рання історія слов'ян в тому числі й черняхівської культури. Г. Федоров досліджував поселення східнослов'янського племені літописних тиверців, а його докторська дисертація була присвячена історії населення Прутсько-Дністровського межиріччя в I тис. н. е. Крім того, обидва були справжніми знавцями літератури та письменниками (правда, один – колишній, інший – діючий) [20].

В. Петрову було доручено керувати дослідженням давнього селища поблизу села Лопатне Сусленського району Молдавської СРСР. Під час розкопок було виявлено культурні шари черняхівського (III–IV ст.) та ранньослов'янського (VII–IX ст.) часів. Незважаючи на складну стратиграфію вчений зміг прослідкувати, що слов'янський дворівневий шар перекриває черняхівський по всій площі поселення. Крім того, вдалося встановити, що шар слов'янського часу, в наслідок будівельних робіт, «прорізав» черняхівський, в результаті чого останній зберігся фрагментарно. Найбільший інтерес для дослідників мали знахідки трьох залізоплавильних горнів та інших споруд призначених для видобування заліза з руди. Поселення було досліджено повністю [21, л. 123–157]. Згодом матеріали, здобуті в ході цих розкопок прислужилися Г. Федорову в його подальших наукових студіях та узагальненнях.

Після розкопок весь склад експедиції переїхав до Білгород-Дністровського, де тривали розкопки молдавського середньовічного городища. Роботи продовжувалися до середини вересня. Археологи розмістилися у місцевому музеї. [9, арк. 46–47]. Результати польового сезону були доволі вагомими: досліджено могильник II–I ст. до н. е. (Лукашівка); поселення та могильник перших століть та

середини I тис. н. е. (Малаешти); поселення III-X ст. (Лопатне); давньо-руське городище IX–XI ст. (Лукашівка); середньовічне городище Білгород-Дністровський [21, л. 157].

Наступного 1955 р. Прутсько-Дністровська археологічна експедиція ПМК АН СРСР разом з Молдавською філією ПМК продовжили розкопки на території Молдавії – с. Малаешти Болотинського району [22]. Археологи досліджували ґрунтовий могильник та селище черняхівської культури Малаешти. Крім того, проводилися розвідки в Болотинському, Сусловському та Орґеївському районах. До складу експедиції входили: співробітники ПМК – Ф. Федоров (начальник експедиції), П. Бирня (заступник начальника), В. Петров (начальник загону); Г. Чеботаренко (Молдавська філія ПМК); М. Романовська (Московський державний університет); В. Бейлегчи (Кишинівський державний університет); В. Андріанов та Г. Максименков (Ленінградське відділення ПМК); З. Єфимова (Геолого-розвідувальний інститут); лаборанти та науково-технічні співробітники з Архітектурного інституту, фотограф [22, л. 1].

Під час проведення археологічних розвідок було виявлено низку пам'яток – поселення скіфського часу, епохи полів поховань та молдавського середньовіччя. Під час проведення польових робіт на селищах та могильнику було розкрито більше восьмисот квадратних метрів площі та досліджено тридцять дев'ять поховань [22, л. 1].

В. Петров працював на Малаештському могильнику III–IV – початку V ст., який був одним з найцікавіших некрополів черняхівської культури в Молдавії. Археологічні розкопки цього об'єкту дали вагомий науковий результат. Так, дослідникам вдалося встановити, що це було обшинне кладовище на якому існував певний порядок у плануванні поховань, нагляд за могилами. Тобто – обшинне керування поховальним культом.

Тридцять дев'ять могил були представлені як трупопокладеннями (29), так і трупоспаленнями (10). В. Петров звернув увагу Г. Федорова на свої підрахунки, щодо співвідношення кремації та інгумації на черняхівських могильниках. Так, В. Петров, працюючи раніше з матеріалами Черняхівського могильника, де з 251 поховання 69 були представлені кремацією, а 182 інгумацією, встановив, що кількість кремацій досягає приблизно 40–50%, адже могили з трупоспаленнями були не глибокими та пошкоджувалися пізнішими земляними роботами та оранками. Ф. Федоров, дослідивши Малаештський могильник, прийшов до аналогічних результатів, що початкова кількість могил зроблених за обома обрядами поховання була приблизно однаковою. Отже, люди, що ховали своїх померлих, як за одним, так і за іншим обрядом одночасно жили на одних поселеннях, вели однаковий спосіб життя та мали одну матеріальну культуру.

Археологам вдалося, завдяки знахідкам імпортих речей та місцевих виробів виготовлених за античними зразками, встановити зв'язки тубільного населення з античним світом. Також було зібрано й цікавий антропологічний матеріал. Краніологічні дослідження зроблені антропологами М. Велікановою та Т. Суриною, свідчили про те, що антропологічний тип з Малаештського могильника близький з антропологічним типом черняхівських могильників Середнього Подніпров'я та з давньоруськими антропологічними серіями, зокрема, з черепами чернігівських полян. Цей факт та археологічні матеріали дозволили Г. Федорову зробити висновок про етнічну належність населення Малаештського селища й, взагалі, носіїв черняхівської культури. Це призвело вченого до думки, що наприкінці III–IV ст. Подністров'я й, зокрема, територія Молдавії, піддавалися колонізації з Середнього Подніпров'я [23].

Завершення польового сезону 1955 р. на могильнику проходило у складних погодних умовах – була осінь і вже похолодало. Працювати доводилось іноді й після закінчення світлового дня, при світлі ліхтарів. У листі до С. Зерової В. Петров писав: «Вчера разделявали покойника до позднего вечера» [9, арк. 116].

Експедиції Г. Федорова славилися своєю волелюбною, розкутою атмосферою та тим, що в них брало участь багато цікавих та не ординарних людей. Про настрої, що панували тоді «в полях» дають уявлення такі художні твори Георгія Борисовича як «Дневная поверхность» та «Брусчатка» (витримали кілька видань).

У 1955 р. В. Петров брав участь у роботі загону археологічної експедиції ІА АН УРСР під час розкопок Лохвицького могильника черняхівського культурного типу (розташовувався поблизу м. Лохвиця Полтавської області). Загоном керував Д. Березовець, робота тривала з 21 липня до 5 серпня 1955 р. [24]. Облаштувалися археологи на Сталінському цукрозаводі місцеві умови були добрими [9, арк. 112].

В результаті проведеної роботи було досліджено двадцять поховань черняхівської культури (кремація та інгумація) та виявлено низку випадкових знахідок. Отже, розкопки могильника дозволили поставити питання про взаємовідносини населення Правобережжя та Лівобережжя в черняхівський час. Таким чином, В. Петров та Д. Березовець дійшли до висновку, що матеріальна культура Правобережжя та Лівобережжя Дніпра була єдиною. Утім, на думку дослідників, у межах культурно-територіальної типологічної спільності Лохвиця має власні місцеві особливості – починаючи з поховального обряду і закінчуючи одягом, що свідчить про локальні, тобто племінні риси. Крім того, дослідники звернули увагу й на зв'язки лохвицького населення не лише з Середнім, а й з Нижнім Подніпров'ям, що могли встановитися у попередній передчерняхівський період [25].

З 4 липня по 15 серпня 1956 р. В. Петров працював у міжнародній Радянсько-болгарській експедиції. Розкопки проводилися на березі річки Рось у с. Миколаївка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Миколаївський загін експедиції складався всього з двох археологів – В. Петров представляв ІМК АН СРСР, а його учениця Є. Махно ІА АН УРСР. Розкопки проводилися в «живописной местности, промежуточной между Шевченковским Стеблевым и Нечуй-Левицким Богуславом». Розкоп розташовувався прямо на березі широкої та повноводної річки. Але робота просувалася повільно через нестачу робочої сили, постійні дощі, холод та північний вітер. Незважаючи на добрі побутові умови, літнього вченого турбувало здоров'я – боліло застуджене під час розкопок коліно [9, арк. 176–176 зв., 178–178 зв., 180–180 зв.]. Загін В. Петрова досліджував селище черняхівського культурного типу. Основну увагу археолог приділив топографії, структурі поселень, типу й техніці домобудівництва, а також аналізу кераміки черняхівського та післячерняхівського часу [26].

Не можна обминути питання співробітництва з органами держбезпеки В.Петрова в часи роботи в ІМК АН СРСР та ставлення до цього його наукового оточення. Звісно, його вважали людиною з КДБ – «генералом або генерал-майором» служби безпеки. Проте, на думку Г. Федорова він був людиною порядною, освіченою та досвідченим археологом [27]. Про розмови та чутки, що розповсюджувалися навколо особи В. Петрова в інституті, серед колег, також красномовно свідчать рядки, написані відомим археологом, а на той час ще молодим науковцем О. Формозовим: «...києвлянин В.П. Петров усердно служил окупантам ..., но в конце сороковых годов объявился в Москве, получил место в ИИМК и вновь занялся археологией. Очевидно, это разведчик высокого класса» [25, с. 77].

Повернення В. Петрова в СРСР стало й поверненням його у радянську науку. В «московський період» його можна визначити як вченого «другого плану» в персональній ієрархії наукового співтовариства СРСР, інтелектуал знаходився «у тіні» своїх більш відомих та успішних колег. В. Петров зосередився на проблемах зарубинецької та черняхівської культур, намагався реалізувати свій довоєнний проект публікації зводу пам'яток культури полів поховань. Науковець відновив практику польових археологічних досліджень в складі як московських, так і київських інституцій, мав великі можливості по опрацюванню столичних архівних, музейних та бібліотечних фондів.

Весь час перебування у Москві В. Петров не полишав думки про повернення в Київ, з приводу чого ще навесні 1952 р. почав шукати зближення зі своїм старим приятелем М. Рильським і вести переговори про можливу структурну перебудову Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії АН УРСР. Він сподівався на поновлення його на довоєнній посаді директора Інституту (або хоча б відділу) етнографії. В той же час науковець вів боротьбу за підтвердження його вченого ступеня доктора філологічних наук та статусу дійсного члена АН УРСР, що дозволило б вирішити багато життєвих проблем. Повернення на Батьківщину, в Київ стало можливим лише 1956 року і відкрило можливості для легітимізації В.Петрова як вченого та презентації його наукових здобутків, завершення основних монографічних праць та наукових проектів. Останній, «київський період» життя вченого був і надалі пов'язаний з археологією, визначний вчений працював в ІА АН УРСР і формально виконував обов'язки завідуючого Науковим архівом ІА.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Агеева В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / В. Агеева. – К. : Факт, 2006. – 432 с.
- Портнов А. Віктор Петров і його критики / А. Портнов // Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. – К. : Критика, 2011 – С. 143–181.
- Андреев В. М. Віктор Петров: Нариси інтелектуальної біографії вченого : монографія / В. М. Андреев. – Дніпропетровськ : Герда, 2012. – 476 с.
- Брюховецький В. Віктор Петров : верхи долі – верхи і долі / В. Брюховецький. – К. : Темпора, 2013. – 168 с.
- Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (м. Київ) (далі – ЦДАМЛМУ). – Ф. 243. Петров Віктор Платонович (1894-1969 рр.). – Оп. 1. – Спр. 151. Листи В. Петрова до С. Зерової (дружини), 1943–1951 рр., 90 арк.
- Автобіографія Петрова Віктора Платоновича / вступ. слово та примітки В. Корпусової // Слово і час. – 2002. – № 10. – С. 51–52.
- Кравченко Н. Збагнення / Н. Кравченко // Українська біографістика : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 400–415.
- ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 152. Листи В. Петрова до С. Зерової (дружини), 1952–1953 рр., 136 арк.
- ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 153. Листи В. Петрова до С. Зерової (дружини), 1954–1956 рр., 189 арк.
- Звернення інститутів археології та мистецтвознавства, фольклору і етнографії АН УРСР до ВАК СРСР // Українська біографістика : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 333–338.
- Петров В. П. Подсечное земледелие / В. Петров. – К. : Наук. думка, 1968. – 225 с.
- Андреев В. Проект видання зводу пам'яток зарубинецької та черняхівської культур В. Петрова: спроба реалізації в окупованій Україні (1942–1943 рр.) // Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя : Просвіта, 2012. – Вип. 29. – С. 29–34.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 320. Брайчевський Михайло Юліанович. – Спр. 1879. Лист Петрова В. П. до Брайчевського М.Ю., 9.IV.1952. Машинопис, 1 арк.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 320. – Спр. 1880. Лист Петрова В.П. до Брайчевського М.Ю., 27.X.1952. Автограф, 2 арк.
- Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (м. Київ) (далі – НА ІА НАНУ). - Ф. Е (Фонд експедицій). – Спр.1953 /3. Погребова Н. Н. Отчет за 1953 г. о раскопках Каменских Кучугур – Скифского городища расположенного в районе с. Каменки-Днепровской Запорожской области, 67 арк.
- НА ІА НАНУ. – Ф. Е. – Спр.1953 /3 а. Погребова Н. Н. Отчет о раскопках в 1953 г. Гавриловского городища, 104 арк.
- Погребова Н. Н. Погребение на земляном валу акрополя Каменского городища / Н. Н. Погребова // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1956. – Вып. 63. – С. 94–97.
- Петров В. П. Раскопки на Гавриловском и Знаменском городищах в Нижнем Поднепровье / В. П. Петров // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. – 1955. – Вып. 4. – С. 47.
- Петров В. До питання про ліпну кераміку з городищ Нижнього Подніпров'я II ст. до н. е. – II ст. н. е. / В. Петров // Археологічні пам'ятки УРСР. – 1961. – Т. 10. – С. 155–174.
- Научно-отраслевой архив Института археологии Российской академии наук (г. Москва) (далі – НОА ІА РАН). – Ф-1. Р-1. Отчеты о полевых исследованиях. – № 1048. Федоров Г.Б. Отчет о полевых работах Прутско-Днепровской экспедиции за 1954 г., 157 л. – 77 черт. б. ф.
- НОА ІА РАН. – Ф-1. Р-1. – № 1048. Федоров Г. Отчет о работе Лопатненского отряда за 1954 г., 157 л.

НОА ИА РАН. – Ф-1. Р-1. – № 1153. Федоров Г. Отчет о полевых работах Прутско-Днестровской экспедиции за 1955 г. Отчет о работе Лопатненского отряда за 1955 г., 119 л., 11 ил., 13 черт. б.ф.

Федоров Г. Б. Малаештский могильник (памятник черняховской культуры в бассейне реки Прут) / Г. Б. Федоров // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 82. – М. – Л., 1960. – С. 253-302.

НА ІА НАНУ. – Ф. Е. – Спр.1955 /10 в. Березовец Д. Т. Отчет о раскопках Лохвицкого могильника, 58 арк.

Березовец Д. Т. Лохвицкий могильник / Д. Т. Березовец, В. П. Петров // Материалы и исследования по археологии СССР. – М. ; Л., 1960. – № 82. – С. 84–99.

НА ІА НАНУ. – Ф. Е. – Спр. 1957/39. Петров В. П. Отчет о раскопках в селе Николаевке в 1957 году (Советско-Болгарская экспедиция ИИМК АН СССР – ИА АН УССР), 30 с. – 12 табл.

Рошаль-Строева М. КГБ и археология. Воспоминания археолога и писателя Георгия Федорова [Электронный ресурс] / М. Рошаль-Строева. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2011/05/12/891>. – Загл. с экрана.

Формозов А. А. Русские археологи в период тоталитаризма : историогр. очерки / А. А. Формозов. – М. : Знак, 2006. – 341 с.

SUMMARY

In the article is reconstructed the “Moscow period” of creative biography of outstanding Ukrainian humanitarian intellectual Viktor Platonovich Petrov. This deduction is based on little known archival materials and published sources. The Moscow period in the life of V. Petrov was the adaptation to a “normal life” after intelligence mission and extremely fruitful period in his scientific investigations. V. Petrov had finished his long-term work over monograph “Podsechnoe zemledelie” (1968), actively took part in the field archaeological investigations, worked over the publication of collection of monuments of the funeral fields etc. This was the significant contribution to various scientific problems.

Л.О. ЦИБУЛЕНКО, А.Ю. ТВЕРДОВСЬКИЙ

ТРАНСФОРМАЦІЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У 1921 – 1923 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ХЕРСОНЩИНИ)

Ефективність системи соціального забезпечення та її спроможність долати соціальні проблеми є одним із найважливіших показників дієспроможності держави. Вивчення і врахування історичного досвіду боротьби з кризовими соціальними явищами може сприяти віднайденню ефективного механізму їхнього вирішення в умовах сучасної України, уникненню помилок, запобіганню небажаних політичних і соціальних експериментів.

Дослідження становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Україні 1920-х рр. є нагальною проблемою сучасної історіографії. Одним із перших спеціальних досліджень радянської соціальної політики 1920-х рр. є робота В.Г. Шарпатога [1]. Предметом вказаного наукового дослідження є система соціального забезпечення в радянській Україні впродовж 1919 – 1939 рр. У процесі вивчення проблеми істориком висвітлені особливості здійснення матеріально-побутового забезпечення червоноармійців, комуністів та членів їх родин, інвалідів війни, біженців, «жертв контрреволюції», організаційні засади запровадження державних форм соціального страхування, розвиток громадської взаємодопомоги та кооперації інвалідів. О.А. Мельничук, у своєму дисертаційному дослідженні, розкриває різні аспекти діяльності органів соціального страхування в Україні 1920 – 1930 рр. [2]. О.М. Мовчан розглядає проблеми працевлаштування, страхування, медичного обслуговування робітників УСРР у 1920-х рр., котрі висвітлюються у контексті історії повсякденного життя [3]. Регіональний матеріал у зазначених роботах представлений вибірково, що відкриває перспективи для дослідження із урахуванням місцевої специфіки.